

1979, IV, 65; Hamza el-İsfahânî, *Sevâ'irü'l-em-sâl 'alâ ef'al* (nşr. Fehmî Saîd), Beyrut 1409/1988, s. 46; Hattâbî, *Ğaribü'l-hadis* (nşr. Abdülkerîm İbrâhîm el-Azbâvî), Dimaşk 1402/1982, I, 52; Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *el-Besâ'ir ve'z-zehâ'ir* (nşr. Vedâd el-Kâdî), Beyrut 1408/1988, III, 76; Seâlibî, *Yetimetü'd-dehr* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1377/1957, IV, 7; Kurtubî, *el-Câmi'*, XV, 162-164; P. Freimark, *Das Vorwort als Literarische form in der Arabischen Literatur*, Münster 1967, tür.yer.; a.mlf., "Muqaddima", *El'* (İng.), VII, 495-496; H. Horst, "Besondere Formen der Kunstprosa", *Grundriss der Arabischen Philologie, Literaturwissenschaft* (nşr. H. Gätje), Wiesbaden 1987, II, 221-237; Abbas Erhîle, *Muqaddimetü'l-kitâb fi't-türâşî'l-İslâmî ve hâcisü'l-ibdâ'*, Merakeş 2003, tür.yer.; G. Scholer, "Die Frage der Schriftlichen oder Mündlichen Überlieferung im frühen Islam", *Isl.*, LXII (1985), s. 201-230; İbrahim Hilmi Karslı, "Tarihsel Gelişimleri İtibariyle Tefsir Mukaddimelerine Dair Bir İnceleme", *EAÜİFD*, XX (2003), s. 225-260; M. Talbi, "İbn K̲h̲aldūn", *El'* (İng.), III, 828-831; M. Plessner, "Muqaddam", *a.e.*, VII, 492; Dihhudâ, *Luğatnâme*, XXVI/A, s. 909-913; Tefîk Rüştü Topuzoğlu, "Faslü'l-hitâb", *DİA*, XII, 216-217; İsmail Durmuş, "Halef el-Ahmer", *a.e.*, XV, 236; a.mlf., "İktidâb", *a.e.*, XXII, 56; A. al-Azmeh, "Muqaddima", *Encyclopedia of Arabic Literature* (nşr. J. S. Meisami – P. Starkey), London 1998, II, 551-552.

İSMAİL DURMUŞ

□ TÜRK EDEBİYATI. Osmanlı kitap telif geleneğinde mukaddime kavramı ve bunu ifade için kullanılan terimler, bu konuda İslâm medeniyeti çerçevesinde gelişmiş şekil ve muhteva ile hemen hemen aynı özelliklere sahiptir. Türkçe eserlerde mukaddime ile eş anlamlı olarak "takdim, ifâde-i mahsûsa, meram, ifâde-i merâm, medhal, önsöz, sunu, sunuş, birkaç söz, başlangıç, giriş" gibi şekiller de kullanılmıştır.

Beyânü'l-unvân adlı risâlesinde mukaddimenin Osmanlı kültüründeki uygulamasına temas eden Ahmed Cevdet Paşa konuyu "hutbe-i kitâb" ve "dîbâce" başlığı altında iki kısma ayırarak incelemiştir. Osmanlı döneminde yazılan kitaplarda mukaddimenin hutbe-i kitâb adı verilen ilk kısmında besmele, hamdele ve salveleye yer verilerek klasik müelliflerin uygulamasının sürdürüldüğü görülmektedir. Kitabın besmele ve hamdele ile başlaması, besmelesiz ve hamdelesiz başlayan işlerin bereketsiz olduğunu bildiren hadislerle (İbn Mâce, "Nikâh", 19; Ebû Dâvûd, "Edeb", 126; Aclûnî, II, 174), salvele ile başlaması da Hz. Peygamber'e salâtü selâmı emreden âyete (el-Ahzâb 33/56) ve Resûl-i Ekrem'in bu konudaki tavsiyelerine dayanmaktadır.

Mensur eserlerde hamdele ve salveleyi kitabın konusuna uygun ibarelerle düzenlemeye büyük özen gösteren müellifler

bunu sanat güçlerini ortaya koymak bakımından önemli bulmuşlardır. Bu anlayışın en güzel örnekleri hutbe mukaddimelerinde görülmektedir. Mensur eserlerde ve özellikle mesnevilerde XIV. yüzyıldan itibaren müstakil besmele manzumelerinin kaleme alınması rağbet bulmuştur. Meselâ Bursalı Ahmed Paşa divanına, "Bismi'llâhi'r-rahmâni'r-rahîm / Oldu çün unvân-ı kelâm-ı kadîm" matla'lı sekiz beyitlik bir besmele manzumesiyle başlamıştır. Manzum eserlerde bazan bir iki beyit halinde görülen hamdele yerine tevhid, salvele yerine na't yazılmasının bu uygulamanın gelişmesiyle ortaya çıktığı söylenebilir. Esasen her iki şiir türünün içinde hamd ve salâtü selâmın yanında ilgili âyet ve hadislerin de iktibas edildiği görülmektedir. Bu uygulamanın en eski örneğini yine Ahmed Paşa'nın divanında bulmak mümkündür. Ahmed Paşa, bazan başka şairlerde de görüldüğü üzere birkaç beyitlik Arapça hamdele kısmını takiben uzun bir şiir halinde tevhid, münâcât ve na't beyitleri kaleme almış, ardından Sultan Bayezid'i överek mukaddimesini ona dua ederek bitirmiştir.

Mukaddimenin dîbâce kısmı genellikle Farsça veya Arapça bir ibare ile başlar. Ayrıca hutbe-i kitâb ile dîbâceyi birbirinden ayıran "emmâ ba'd / ve ba'de / ba'de zâ" gibi ibarelerin özellikle mensur eserlerde "bundan sonra / ... -den sonra // imdi" veya "mâlûm ola ki" şeklinde Türkçeleştirildiği görülmektedir. Bu ifadelerin ardından başta berâet-i istihlâl olmak üzere bedî sanatlarına dayanarak kitabın, müellifin ve eserin takdim edildiği kişinin ismini, eserin hangi ilme ait olduğunu, telif sebebini secili ifadelerle, musanna ve külfetli cümlelerle bazan müstakil başlıklar açarak zikretmek yaygın bir uygulamadır. Bu anlayışın en aşırı örneği olarak Mustafa Sâkib Dede'nin *Sefîne-i Nefise-i Mevleviyyân*'ı (Kahire 1283) gösterilebilir.

Ahmed Cevdet Paşa, kitapların dîbâce kısmında bulunması gereken hususları müellifin yeni bir ilim ortaya koyması halinde bu konuda okuyucularını bilgilendirmesi, bir ilim dalında daha önce yapılmış tasniflere dair bilgi verilmesi, ilim dalının meselelerinin iyice belirlenmesi veya ilgili oldukları başka ilim dalları karşısındaki durumunun tartışılarak sonuçlandırılması, önceki müelliflerin telif ve tasnifte yaptıkları hataların düzeltilmesi, bir ilmin karışık olan meselelerinin yeniden tertip edilmesine dair teklif ve tesbitler, eski hacimli eserlerin yeni değişiklikler göz önüne alınarak kısaltılıp düzenlenmesi (telhis) hak-

kında bilgiler, eski âlimlerin kitaplarının muğlak olan kısımlarını açıklayıp anlaşılır hale getirmek için yapılmış işler (şerh ve hâşiye konusunda verilecek bilgiler) şeklinde sıralanmaktadır.

Türkçe divanlarda genellikle mukaddime bulunmamaktadır. İstanbul kütüphanelerinde tesbit edilen 492 şaire ait 2500'ün üzerindeki divan nüshasından sadece otuz sekizinin mukaddimesi olduğu ve bunların çoğunda mukaddime yerine "dîbâce", bir ikisinde "iftitâh" ve "ifade" kelimelerinin kullanıldığı görülmektedir. Divan dîbâceleri üç beyitten kırk yaprağa kadar farklı hacimlerde olmakla birlikte çoğu ortalama birkaç sayfadır. Divanların ekseriyetinde dîbâce bulunmaması, şairler arasında bu eserlere mukaddime yazma geleneğinin yerleşmemesine ve müstensihlerin bunları istinsah etme konusundaki isteksizliklerine bağlanmaktadır. Aslında dîbâcesi bulunan divan nüshalarının ancak bir veya birkaçında dîbâceye rastlanması da bu görüşü doğrulamaktadır (ayrıca bk. DİBÂCE).

Şuarâ tezkirelerinin mukaddimeleri manzum-mensur uzun metinler olarak dikkat çekmektedir. Anadolu sahasında ilk tezkire sayılan Sehi Bey'in eserinin mukaddimesi altı, Latîfî'nin otuz sayfa, Ahdi'nin *Gülşen-i Şuarâ*'sının mukaddimesi yedi varak, Kınalızâde Hasan Çelebi'ye ait *Tezkiretü's-şuarâ*'nın mukaddimesi yetmiş sayfaya yakındır. Bunlarda çok sanatlı ifadelerle şiir ve şairlik hakkında dinî ve estetik değerlendirmeler yapıldığı, eserin tertibi ve muhtevasına dair bilgi verildiği, övülen kişiler hakkında müstakil şiirler yazıldığı görülmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Latîfî, *Tezkire*, s. 3-32; Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, II, 174; Ahmed Cevdet Paşa, *Beyânü'l-unvân*, İstanbul 1289, s. 4-8, 32-34; Tahir Üzgör, *Türkçe Divân Dîbâceleri*, Ankara 1990; Harun Tolasa, "Klasik Edebiyatımızda Divân Önsöz (Dîbâce) leri; Lami'i Divânı Önsözü ve (Buna Göre) Divân Şiri Sanat Görüşü", *JTS*, III (1979), s. 385-402; Mustafa Uzun, "Besmele", *DİA*, V, 538-539; Tefîk Rüştü Topuzoğlu, "Faslü'l-hitâb", *a.e.*, XII, 216-217.

MUSTAFA UZUN

□ YENİ TÜRK EDEBİYATI. Tanzimat öncesinde basılan eserlerin mukaddimelerinde geleneksel uygulamanın devam ettiği, Tanzimat'tan sonra yayımlanan kitaplarda ise bunun daha belirli ve kategorik kalıplara girdiği dikkati çeker. Bu dönemde yazılan kitapların mukaddimeleri müellif, eser ve okuyucu arasında bir ara metin oluşturmuş ve edebî-ilmî eserlerin vaz-

MUKADDİME

geçilmez bir parçası haline gelmiştir. Yine bu dönemde basılmış bazı kitapların iç kapığında ve eser adının hemen altında mukaddimeye benzer kısa bilgilerin yer aldığı görülmektedir. XIX. yüzyılda müellif kitabın mahiyetine, konusuna, bölümlerine, hangi ihtiyaçtan doğduğuna ve nasıl hazırlandığına dair bilgi verdikten sonra dönemin padişahına şükranlarını ifade eden cümlelerle mukaddimeyi sona erdirir. II. Meşrutiyet'ten ve Cumhuriyet'ten sonra "önsöz" adı da verilen mukaddimelerde teşekkür faslı eserin ortaya çıkmasında bizzat yardımı geçmiş kişilere yönelir.

Müellifin dışında nâdiren, eserin yayımlanmasını sağlayan editörün bir mukaddime yazdığı da görülür. Müellifin vefatından sonra bulunmuş veya derlenmiş eserlerde ise mukaddime yazma işi derleyiciye veya editöre kalmıştır. Tercümelerde de müellifin orijinal mukaddimesi dışında çevirenin müellifi ve eseri tanıttığı bir mukaddimesi bulunabilir.

Şiir, roman, tiyatro gibi edebî çalışmalarda mukaddime yaygın olmamakla birlikte özellikle XIX. yüzyılda yeni bir türün veya herhangi bir yeniliğin ilkleri olma iddiasını taşıyan eserlerde bu yeniliği açıklayan bazan oldukça uzun mukaddimeler yazılmıştır. Nâmık Kemal'in *Celâleddin Harzemşah* adlı tiyatro eserinin ilk neşrinden sonra kaleme aldığı, ayrı bir kitap halinde de yayımlanan *Mukaddime-i Celâl*, mukaddime sınırlarını aşarak müellifin tiyatro ve edebiyat hakkındaki görüşlerini ifade eden bağımsız bir çalışma hüviyeti kazanmıştır. Bunun gibi Abdülhak Hâmid'in *Makber* mukaddimesi ile Ahmed Hâşim'in *Piyale*'nin baş tarafına koyduğu "Şiir Hakkında Bazı Mülâhazalar" da türünün önemli metinlerindendir. *Garip* mukaddimesi de Orhan Veli ve arkadaşlarının şiir görüşlerinin bir beyannâmesi özelliği taşır.

Bazı şiir kitaplarının ve antolojilerin manzum mukaddimeleri eseri okuyucuya hissettirmek maksadıyla kaleme alınmış, daha çok poetik değeri olabilecek metinlerdir. Mehmed Âkif'in ilk *Safahat*'ındaki başlıksız beyitler, Tevfik Fikret'in *Rubâb-ı Şikeste*'sinin başındaki kıta ile "Kârilime" adlı manzumesi, Ahmed Hâşim'in *Piyale* ve *Göl Saatleri*'nin başındaki kıtalar gibi. Ziyâ Paşa'nın bir antoloji olan *Harâbât*'a yazdığı 795 beyitlik manzum mukaddime de muhtevası dolayısıyla mukaddime mahiyetini aşmakta, âdeta bütün bir divan şiirini belli başlı şahsiyetleriyle değerlendiren, giriş mahiyetinde bir edebiyat tarihi özelliği taşımaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

"Önsöz", *ML*, IX, 767; "Önsöz", *TDEA*, VII, 192-193.

M. ORHAN OKAY

MUKADDİME

(مقَدِّمَة)

İbn Haldûn'un

(ö. 808/1406)

tarih felsefesini, içtimai
ve beşerî ilimleri temellendirdiği
toplum metafizigine dair eseri.

Müellifin, yedi bölümden meydana gelen dünya tarihi niteliğindeki *Kitâbü'l-İber ve divânü'l-mübtde* ve *l-haber fi eyyâmî'l-'Arab ve l-'Acem ve l-Berber ve men âşerahüm min zevî's-sultânî'l-ekber* adlı eserine giriş olarak yazdığı *Mukaddime*'de, muhtemelen Fahreddin er-Râzî geleneğindeki "el-mukaddimâtü'n-nazariyye" anlayışından hareketle tarih yazımının ön şartları kabul edilebilecek esaslar ve tarihin incelemesi gereken konular ele alınmaktadır. *Mukaddime* tarih yazıcılığı yöntemini içermesinin yanında tarihin konusu olan şeyleri var olmaları bakımından incelediği için bir ontoloji, toplumsal hayatın çeşitli yanlarını usul ve kavâidiyle ele alması bakımından bir siyaset, iktisat, eğitim, ilim ve her şeyden önce bir tarih felsefesi kitabıdır (Abdurrahman Bedevî, s. 63-67). İlk bakışta ansiklopedi karakteri göstermekle birlikte ansiklopedik bir eser olmayıp insanı ve onun vasıtasıyla olup biten her şeyi açıklama iddiasını taşıyan, İbn Haldûn'un "umran ilmi" adını verdiği büyük bir teori, varlıkla irtibatını kopararak buhrana düşmüş olan o dönemdeki İslâm toplumunun bu irtibatı yeniden sağlamasına yardımcı olmak amacıyla geliştirilmiş bir toplum metafizigidir.

Fahreddin er-Râzî'nin kelâmı felsefeliştirirken veya kelâmı felsefe ile mezcederken geliştirdiği yöntemi İbn Haldûn *Mukaddime*'de bazı değişiklikler yaparak uygulamıştır (*Mukaddime*, III, 1164). Bu yöntemin en önemli özelliği, daha önceki riva-yet ve görüşleri ciddi bir eleştiri süzgecin-den geçirdikten sonra bunları tamamen yeni bir tasnif içinde usul, kavâid ve havâdis şeklinde ele almasıdır (*el-Mebâhişü'l-meşrikiyye*, I, 88-89). Bunlardan usul, her şeyin kendilerine bağlı bulunduğu ve kendilerinin kendi dışında başka bir şeye bağlı olmadığı esasları ifade ederken kavâid, insanların kendileri üzerinden usulle irtibat kurduğu daha alt ilke ve kural-ları belirtmektedir. Bütün mesele, insanların her an karşı karşıya bulunduğu hadi-

selerin kaideler üzerinden usulle irtibatlandırılmasıdır ve bütün düşünce buna yönelik olarak gerçekleşmektedir. İbn Haldûn, Râzî ile ortaya çıktığını ve onun tarafından geliştirildiğini açıkça söylediği bu yenilikleri eserinde uygulamış, ancak usul ve kavâidi *Mukaddime*'de, havâdis kısmını *Kitâbü'l-İber*'in diğer ciltlerinde ele almış, nihayet kendi dönemini eserin sonuna eklediği otobiyografisi üzerinden anlatmıştır.

Mukaddime, tarih ilminin zâhirî ve bâ-tınî cihetlerini ve bunlardan ikincisinin hikmetten sayılması gereken bir ilim olduğunu izah eden bir girişle başlar ve altı bölümden oluşur. İbn Haldûn birinci bölümü usule ayırmış, burada insan toplumu dediği umranın dayandığı esasları ele almıştır. Bu esaslar asabiyet, coğrafya ve nübüvvet olarak sıralanmaktadır. Asabiyet insanların hayatta kalmalarının ön şartı olan her türlü dayanışmayı, coğrafya insanların içine doğdukları, kendisiyle zorunlu biçimde irtibat halinde bulundukları ve bu sebeple tesirine mâruz kalarak kendi varoluşlarını bu tesir çerçevesinde sürdürdükleri fizikî çevreyi ifade eder. Nübüvvet, umran için ilk ikisi kadar zorunlu olmasa da tahakkuk ettiğinde diğerleri gibi insanların zorunlu biçimde şekillendiren bir esas olarak ele alınmaktadır. Bu esasların her biri insan hayatına girişi ve bu hayat içerisinde edindiği yer açısından tasvir edilmektedir.

İkinci ve üçüncü bölümler, insan toplumunun veya toplumsal hayatın zorunlu biçimde gerçekleşen en temel iki kategorisi olan bedevîlik ve hadarîlik konusuna ayrılmıştır. İbn Haldûn bedevîliği aşılması zorunlu bir merhale diye kabul eder, ancak geriye dönüşü olmayan bir merhale olarak ele almaz. Öte yandan hadarîlik de kalıcı bir hal değildir ve zaman içerisinde bir çözülmeye (fesad) yönelik olarak yaşanır. Bu çözülmeye neticesinde hadarîler, genellikle bedevîlerin istilâsına uğrayıp onların teşkil edeceği yeni bir "hadâre"nin malzemesi olurlar. İkinci ve üçüncü bölüm, bir taraftan toplum teorisi gibi görünürken diğer taraftan bir siyaset analizi ve bir siyaset varlık şeklinde devletin varlık ve işleyişinin metafizik tasviri olarak ortaya çıkmaktadır. Üçüncü bölümde İbn Haldûn sadece dar anlamıyla bir siyaset felsefesi geliştirmeyi, bunun ötesinde İslâm toplumlarının tarihî gelişimini esas alarak din-devlet ilişkisini de tartışır. Bu çerçevede dini devletin varlığı ve devamı için zorunlu kabul etmez, ancak ahlâkın zorunlu olduğunu belirtir. Fakat bu tesbitin bir pey-